

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398(477):32(=214.58)"20"

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.13>

Я. А. ЗАКАЛЬСЬКА

кандидат філологічних наук,

провідний фахівець із фольклористики,

Центр фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Електронна пошта: yaryna.folk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6533-8016>

ОБРАЗ ЦИГАНА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: КОНСТАНТНІСТЬ VS ПЛАСТИЧНІСТЬ

Пропонована стаття присвячена вивченню образу цигана як одного з іноетнічних персонажів в українському фольклорі. Відомо, що дослідження взаємовідносин між представниками етнічних меншин розвиваються в системі координат «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Необхідність вивчення міжетнічних стосунків особливо посилюється в періоди екзистенційних викликів, одним із яких є війна. Поштовхом до написання цієї розвідки став реальний факт, що трапився після воєнної агресії росії проти України в лютому 2022 року, коли етнічні роми вкрали ворожий танк. Авторка статті має на меті дослідити, чи трансформувався образ цигана в сучасному фольклорі, якщо порівняти з класичними фольклорними текстами. Вивчення образу цигана в українському фольклорі впродовж тривалого часу перебувало у фокусі уваги багатьох учених. У статті згадано збірки вітчизняних фольклористів, які записували тексти, у яких постає циган, і проаналізовано праці, присвячені цьому питанню. Зазначено, що, крім казкової та неказкової прози, образ цигана є характерним і для обрядового фольклору, як календарного, так і родинного. Обґрунтовано доцільність розгляду мемів, фотожаб у системі координат фольклористики. Окреслено ті ознаки, які характерні для мемів як новітніх фольклорних форм, вказано на їхні головні функції. Потверджено, що базовими для формування образу цигана залишаються сталі поведінкові маркери та риси характеру, притаманні романам: злодійкуватість, хитрість, схильність до крутість тощо. Показано, що кочівний спосіб життя сформував особливе ставлення циганів до засобів пересування (раніше – коней, тепер – «залізних коней»), що й відображено у фольклорних текстах. Зауважено, що в сучасних фольклорних формах простежується певна трансформація в трактуванні іноетнічних персонажів, що є наслідком переосмислення аксіологічних орієнтирів, а також тих реальних подій, що відбуваються в соціумі. Тобто, можна говорити про повільну зміну стереотипних уявлень, що були сформовані ще міфологічною традицією.

Ключові слова: циган, фольклорний текст, образ, фольклорна форма, поведінковий маркер.

Постановка проблеми. З огляду на те, що на території України проживають, окрім титульної нації, представники багатьох народностей, питання міжкультурної комунікації, зокрема міжетнічних взаємин, залишається вкрай важливим і актуальним. Природно, що це, крізь призму бінарної опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ», знаходить відображення у фольклорі, який є дзеркалом соціально-культурних взаємодій. Чому сьогодні, у дні жорстокої війни росії проти України, проблема особливо на часі? Як зазначає Г. Ковальова, саме наявність чіткого образу «чужого» «сприяє внутрішній згуртованості та мобілізації нації, робить менш значущими всі її внутрішні відмінності й суперечливості, якщо порівняти з відмінностями й суперечливостями

«нашої» спільноти з «іншою»» [Ковальова : 87]. Загалом, у фольклорно-міфологічній картині світу потрактування зазначеної дихотомії «СВІЙ – ЧУЖИЙ» лежить у межах від повного несприйняття, ворожості до толерантності й діалогу.

Найчастіше й у класичних фольклорних текстах, і у фольклорних формах нового часу як іноетнічні персонажі постають москаль, жид і циган, які номіновані «чужими». Із наведеного переліку найбільш негативною конотацією наділений образ москаля (і, відповідно, весь синонімічний ряд на його позначення), що особливо загострюється з початком повномасштабної війни росії проти України. Ба більше, «образ «москаля» є одним із головних в об'єктивізації

концепту “ворог” у фольклорних творах» воєнного періоду [Кузьменко : 348].

Логічним постає питання потрактування інших іноетнічних персонажів, зокрема циган, у текстах минулих часів і сучасності. Поштовхом до актуалізації цього образу у фольклорі наших днів став реальний факт, а саме: на Херсонщині практично на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну в селі Любимівка, що неподалік Каховки, етнічні роми викрали ворожий танк. Миттєва реакція соціальних мереж не забарилася й вилилася в численні меми, “фотожаби”, “гіфки” тощо. Якими ж постає в них образ цигана? Чи трансформувався він, якщо порівняти з класичними фольклорними текстами? Відповісти на ці питання й покликана пропонована стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення образу цигана в українському фольклорі впродовж тривалого часу перебувало у фокусі уваги багатьох учених. Записуючи з народних уст казки, легенди, оповідання, анекдоти, фольклористи нотували також ті тексти, у яких він постає як центральний. Так, казки про циган знаходимо в збірці І. Рудченка «Народні південноруські казки» [Рудченко]. Їм присвячено окремих розділ і в збірці В. Гнатюка «Галицько-руські анекдоти», опублікованій у 6 томі «Етнографічного збірника» [Гнатюк 1899]. 12 том «Етнографічного збірника» («Галицько-руські народні легенди», том 1) містить чимало легенд про циган [Гнатюк 1902]. Б. Грінченко також зафіксував такі тексти й опублікував їх у своїй знаменитій збірці «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» [Грінченко].

Зайве нагадувати, що для фольклористів, окрім збирацької та едиційної діяльності, важливою є також дослідницька робота, яка, безумовно, продовжується і у XXI столітті. Приміром, Л. Шума зосереджує свою увагу на вивченні народних легенд, у яких фігурує циган. На основі аналізу текстів у записах В. Гнатюка, Г. Булашева, О. Дея фольклористка виокремлює маркери, які є визначальними для формування стереотипу цигана як генералізованого образу представника ромського етносу, який уже впродовж шести століть проживає в Україні. До негативних рис, що характеризують його, дослідниця зараховує лінощі, брех-

ливість, злодійство, крутість. Однак вона підкреслює також і присутність у характері та поведінці цигана позитивних рис. Зокрема, акцентує увагу на його метикуватості, винахідливості, дотепності і швидкій адаптації до навколишніх умов [Шума : 134]. Досліджуючи політичний складник українського фольклору, Р. Лихограй окреслює етнічний стереотип як політичну детермінанту текстотворення анекдоту та неказкової прози [Лихограй : 64]. Науковець порівнює іноетнічні образи москаля, жида, цигана в неказковій прозі, наголошуючи, що циган, на відміну від євреїв і москалів, не є визискувачем чи гнобителем українців. На матеріалах народних оповідань, легенд, анекдотів Р. Лихограй визначає домінуючі риси в поведінці цигана, а також описує його зовнішні характеристики. У компаративному аспекті висвітлює образ цигана М. Демедюк у дисертаційній праці «Національна специфіка української народної казки». Проаналізувавши значний масив зразків казкового епосу, дослідниця висновковує: «На відміну від москаля та єврея, образ цигана дуже рідко конотований негативно. Часто казкарі навіть співчують бідності персонажа, а тому його шахрайство прирівнюється до витівок спритного наймита і сприймається як вигадливий жарт, не оцінюючись негативно. Найчастіше в українській соціально-побутовій казці натрапляємо на цигана-невдачу, який не відзначається винятковим розумом, а здобуває перемогу лише завдяки вдалим обставинам» [Демедюк : 17]. Суголосний із цією позицією і підхід Л. Мушкетик. У персонажній системі української соціально-побутової казки вона виокремлює тип “хитрун”, до якого відносить іноетнічного персонажа, зокрема цигана. «Циган у казках переважно брехун, злодій, часто несмілий, досить смішний. Хитруючи, він претендує на тонкі й хитрі вигадки, та лишається в дурнях» [Мушкетик : 268]. На вивченні міжетнічних стосунків в українських казках зосереджує свою увагу І. Грищенко [Грищенко 2009]. У дисертації «Фольклорні когнітивні патерни: міжетнічний полілог у народній прозі України» вона також розглядає образ цигана з погляду діади “СВІЙ – ЧУЖИЙ” [Грищенко 2017]. Цей образ простежуємо не лише в казковій і неказковій прозі. Він, зокрема, є характерним для обрядового

фольклору: як календарного, так і родинного, чому присвятив свої студії О. Курочкін [Курочкін 2008, 2010]. «У зображенні циган та інших етнічних персонажів український драматично-видовищний фольклор виробив свої традиції формування стереотипного образу. Він відзначається певними мовними характеристиками, клішованими деталями одягу, аксесуарами і нарешті – набором конкретних ігрових сюжетів». Аналізуючи образ цигана в календарно-обрядовому фольклорі, автор фіксує факт «асоціативного зближення двох різнорідних спільнот», одним із яких є етнічні роми [Курочкін 2008: 259, 266].

Постановка завдання. Мета запропонованої статті – здійснити компаративний аналіз образу цигана в класичному українському фольклорі та фольклорі ХХІ століття, простежити основні трансформації, виявити спільні та відмінні риси. **Об'єктом дослідження** є легенди, казки, анекдоти в записах українських фольклористів і сучасна мережева творчість, що з'явилася після повномасштабного нападу росії на Україну 24 лютого 2022 року, зафіксована авторкою цієї статті. **Предмет дослідження** – образ цигана в українському класичному фольклорі та фольклорі ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Образ цигана у фольклорі, як і стереотип “чужого” загалом, формується завдяки синтезу міфологічних уявлень і об'єктивних знань, які постають на основі реальної практики співжиття різних етносів. Обсервуючи спосіб життя ромів, українці, як, зрештою, і представники інших слов'янських народів, виокремили основні риси характеру та їхньої поведінки, що знайшло відображення в різних жанрах фольклорних текстів, найчастіше легендах, казках, анекдотах і пареміях. Сьогодні цей перелік можна розширити завдяки появі нових форм, які за низкою ознак (анонімність, варіативність тощо) є близькими до фольклорних. В основі фольклорного “портрета” цигана лежить феномен узагальнення, схематизації та генералізації досвіду співжиття українців і ромів. Ще І. Франко в статті «До історії українського вертепу ХVІІІ в.» зауважив, що циган «ласий на їду і легкий заробіток, самохвалько, злодійкуватий, брехливий і ворожит» [Франко 1982 : 291].

Підтвердження цієї думки простежуємо у фольклорних текстах. У збірці «Галицько-руські народні анекдоти» В. Гнатюк наводить тексти про злодійкуватість цигана. Цікаво, що цигани крадуть усе: і провізію, й одяжину, і сільськогосподарський реманент, про що промовисто говорять часто й самі назви фольклорних творів. Одне слово, тягнути чуже вони майстри. «Один циган заліз огірки красти» [Гнатюк 1899 : 259], «Пішов циган садовину красти» [там само], «Виліз циган на сливку», «Заліз циган в капусту і почав тягати її в мішок» [Гнатюк 1899 : 260]. Дуже часто циганська рука тягнеться до сала: «А циган вкрав те сало і хліб від них, відійшов далеко і з'їв», «Злапали були раз циганчука, що вкрав сало» [Гнатюк 1899 : 257, 263]. До нього цигани є особливо захланними: «Циган за солонину віддав би дитину» [Франко 1909 : 293]. У хитрий спосіб крадуть цигани й взуття, зокрема чоботи. Так, В. Гнатюк наводить анекдот «Змилосоудився», у якому розповідається, що циган побачив п'яного чоловіка й розхвилювався, що п'яниця й не помітить, якщо хтось у нього чоботи буде красти, тому вирішив сам стягнути з нього чоботи. У ще одному анекдоті розповідається, що циган пішов на ярмарок купувати чоботи й побився об заклад із шевцем, що зможе вкрати в нього товар, та й утік із чобітьми [Гнатюк 1899 : 260]. Та найчастіше об'єктом злочину цигана ставала худоба, зокрема вівці, свині, коні: «На гарячому спіймали цигана, який вкрав вівцю», «Вкрав циган кобилу», «Ішов якимось циган через село та й побачив коня, прив'язаного до плота, взяв його за повід, відв'язав і хоче сідлати» [Гнатюк 1899 : 262, 257, 256]. П. Лінтур записав на Закарпатті казку «Як циган чорта обдурив», у якій розповідається, як циган обманув чорта і вкрав у нього свині. «І відтоді є народна приповідка: циган і чорта обмане!» [Лінтур : 190-191]. Звідси й таке стереотипне уявлення про цигана як крадія: «Що циган, то злодій» [Франко 1909 : 293]. Як бачимо, більшість класичних фольклорних творів розгортається навколо реалістичної фабули – злодійкуватості циганів.

А як щодо сучасного фольклору? Перш ніж аналізувати образ цигана у фольклорних формах сьогодення, зазначимо, що для дослідника народної творчості завжди існує небезпека підміни істинно фольклорних творів, які про-

йшли випробування часом, новітніми текстами, у питанні потрактування природи яких консенсус поки не досягнутий, принаймні в українській фольклористиці. Зрештою, питання підробок і фальсифікацій у фольклорі не є новим. Одним із таких дискусійних питань є належність мемів до фольклору. Вони виникають в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій, які вносять корективи в параметрування фольклорних творів і фольклорних жанрів зокрема. Такі форми ще не відшліфовані часом, без сумніву, втрачають усність, але зберігають основні критерії фольклорних текстів: варіативність і колективність. Вони моментально реагують на знакові для спільноти виклики. Їх автор завдяки масовому тиражуванню зазвичай досить швидко губиться, тому, фактично, йдеться про анонімність таких творів. Меми виконують також низку функцій, характерних для традиційних фольклорних текстів: насамперед, викривальну та психотерапевтичну, зокрема функцію декатастрофізації в час війни. Меми, які ретранслюють новітніми засобами комунікації традиційні актуальні смисли, а ступінь їх конвенційності для реципієнта є надзвичайно високим, можна, на нашу думку, розглядати в системі координат фольклористики, рівно ж як і соціології, психології, культурології, себто перебувають на помежів'ї різних соціогуманітарних дисциплін. «Мем, за твердженням дослідника Д. Рашкоффа, є інструментом комунікації індивідуального з колективним, загальнозрозумілим символом, який не тільки впливає на реальність, але й формує її» [Смола : 92].

Зазначимо, що в більшості класичних зразків фольклору згадано, що цигани найбільше ласі до коней. У сьогочасному ж фольклорі циган постає таким, що йде в ногу з науково-технічним прогресом: краде вже не живих коней, а інші засоби пересування, потужність яких, однак, вимірюється в кінських силах. Якщо на початку двадцятого століття це були коні, на початку 2000-х років – машини (стереотипне уявлення), то у 2022 році це танки та бронетранспортери (меми № 1, 2). Як було зазначено вище, приводом до масової колективної творчості став реальний факт, коли цигани вкрали російський танк. Такою була відповідь ромів на ворожу агресію. Поява зна-

чної кількості мемів із невстановленим авторством свідчить про те, що вони апелюють до конкретної події. Тобто, можемо говорити про їхню прецедентність.

(№ 1)

(№ 2) [22]

Зафіксовані нами меми підтверджують стереотипне уявлення про циган як конокрадів: «Цигани вкрали коня». Однак візуальний субтекст актуалізується відповідно до сучасної ситуації: кінь запряжений у ворожий танк, маркером якого є літера «Z» (№ 3).

(№ 3) [22]

Особливе ставлення циган до засобів пересування пояснюється кочівним способом життя. Цигани-кочівники й сьогодні готові мандрувати в сторону Уралу, що відображено у фольклорному тексті: «Цигани цікавляться, чи справді за голову пуйла дають млн? Бо вони вже кочують у бік Уралу» (алюзія на бункер, у якому, за інформацією ЗМІ, переховується путін) [Народ скаже, як зав'яже 2022].

При компаративному аналізі класичних текстів і фольклорних форм сьогодення помічено відмінність і в мотивації дій персонажа, і в оцінці таких дій колективним автором. Якщо раніше превалювала особиста вигода циган від злочинства, то в разі з викраденням російського танка на першому місці постають їхні патріотичні почуття. Тобто, контекст ситуації, зокрема соціокультурні та політичні чинники, завжди впливає на сам фольклорний текст. Для прикладу, нами були зафіксовані різні тексти (заклички, анекдоти тощо): «Слава українським ромам. Так тримати!», «Тепер в я все бачив в житті. Навіть ромів-бандерівці», «В тероборону Кривого Рогу дзвонив місцевий циганський барон (Довгинцеве) домовитися про зброю. Каже, є близько трьохсот циган, готових боронити Кривий Ріг від русні», «Що поробиш? Вони ж також громадяни України. Старуються, як можуть» [Під Каховкою роми вкрали в росіян танк 2022]. У сучасних фольклорних формах прочитуємо позитивну оцінку образу цигана, на відміну від негативної/інколи нейтральної в класичних фольклорних текстах. Це пояснюється зміною в поведінці самих циган: відчуття власної чужинності змінюється на усвідомлення себе частиною українського народу, попри різну етнічну приналежність. Фактично, відбувається своєрідний діалог між “своїм” і “чужим”. «Отримання, сприйняття та ретрансляція культури іншого етносу з позиції власного етносу дозволяє говорити про формування та побутування міжетнічного полілогу в Україні, що має своє відображення у творах фольклорних жанрів» [Грищенко 2017 : 231]. Підтвердженням цього є текст: «Друзі-цигани...» (№ 4).

Спостерігаємо зміщення межі між “своїм” і “чужим” в однойменній опозиції від “чужого” до “свого”. Інакше кажучи, зазначена діада трансформується в тріаду “СВІЙ – ІНАК-

ШИЙ – ЧУЖИЙ”, що є особливо характерним у час внутрішньої чи зовнішньої диктатур, період ескалації. Як зауважує І. Грищенко, «яскравим прикладом є згуртованість етнічних українців та етнічних татар після тимчасової анексії Криму, внутрішньоетнічна консолідація після захоплення східних територій нашої країни. Щоправда, ці ж події сприяли виявленню й іншої категорії – внутрішньоетнічної Чужинності» [Грищенко 2017 : 178].

(№ 4) [22]

Як бачимо, у реаліях воєнного буття цигани готові “працювати” задля перемоги України: «Танка вже маєм, ідем по рускій корабль» (№ 5).

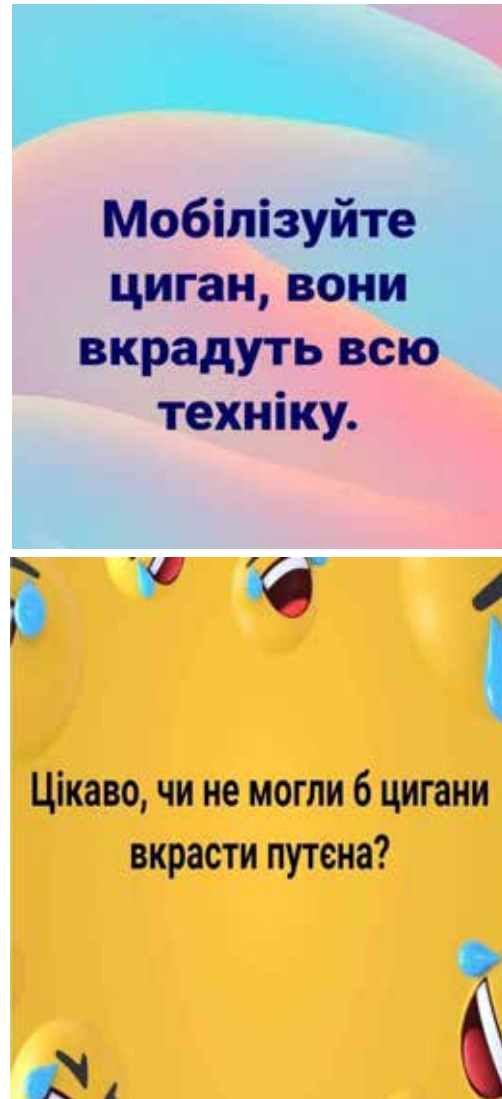

(№ 5) [22]

У класичних фольклорних текстах знаходимо інформацію, що цигана, як і будь-якого злочинця, за крадіжки карали. Це відбува-

лося згідно з нормами українського звичаєвого права. Так, у збірнику «Галицько-руські народні анекдоти» В. Гнатюк наводить текст «Як циган скакав через кобилу»: «Вкрав циган кобилу, догнали його, зловили та й привели до ратуші. Посходилися люди, хто прийшов, то циганові в очі: «А злодюга, коновід, бийте його та слухайте, чи живий, на що коні краде» [Гнатюк 1899: 257]. Саме біля ратуші або в приміщенні самої ратуші злочинця часто карали за злочин. Інколи злодія могли піймати на гарячому: «На гарячому піймали цигана, який вкрав вівцю. Завели його до мандатора¹. – Ти вкрав вівцю? – питає мандатор. – Признайся!». Циган спершу не хотів признаватися. Розлючений мандатор, щоби змусити цигана зізнатися в скоєному, звелів гайдукам покласти цигана на лаву та бити, рахуючи при цьому до ста. Після десятого удару циган признався [Гнатюк 1899: 262]. За звичаєвим правом, існували різні засоби, щоби примусити злочинця зізнатися в скоєному. О. та П. Івановські зазначають, що інколи крадіїв відправляли на шибеницю [Івановська, Івановський : 120]. Так відбувалося і з циганом, що зафіксовано у фольклорних текстах: «Заслужив циган на шибеницю»; «Зловили раз циганчука за вкрадене сало та за те дурне сало мали його повісити»; «Провалили цигана під шибеницю» [Гнатюк 1899: 262-263]. Дуже часто циган божився, що він не здійснював злочин, нічого не крав: «Бігме, шановна громадо, – взявся циган клястися й божитися, – їй Богу, не крав я кобилу, щоби мені в міху дух заперло, щоби ковадло розкололося, молоток пощербився, якщо я кобилу вкрав». Однак насправді це було брехнею. Фольклористи записували тексти, у яких розповідається, чому циганові дозволено брехати. За сюжетом, жиди, коли розпинали Христа, попросили цигана-коваля зробити п'ять гвіздків: на голову, руки й ноги. Циганові стало жаль Христа, тому зробив лише чотири цвяхи. Він прибив руки й ноги, але не голову, забожившись жидам, що голову теж прибив. Жиди не повірили, пішли перевіряти. На циганове щастя, на голову сіла муха, що здалеку була схожа на гвіздок. Із того часу людям брехати гріх, а циганові можна [Грін-

ченко : 75]. У сучасних фольклорних утворах циганів за крадіжку танка не лише не карають, навпаки, його дії схвалюють: «Мобілізуйте циган, вони вкрадуть всю техніку» (ідеться про ворожу); «Цікаво, чи не могли би цигани вкрати путіна?» (№ 6, 7).

(№ 6, 7) [22]

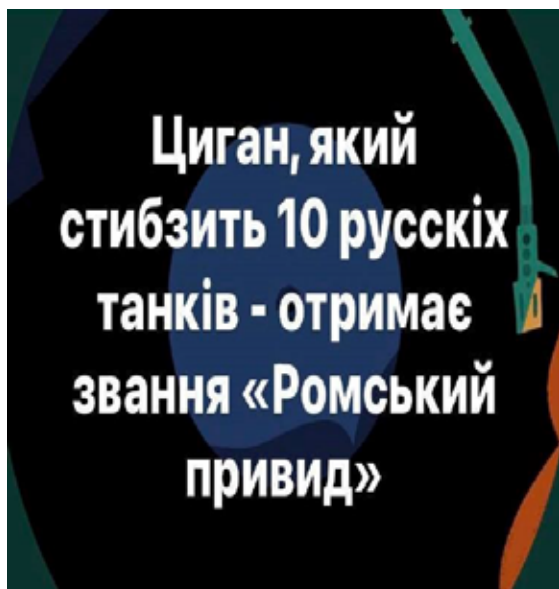
Значимо, що ще І. Франко та В. Гнатюк зауважували: «Хто цигана зловит? Хиба хорт або чорт?» [Франко 1909 : 292, Гнатюк 1899 : 260]. «Циган, укравши щось, уміє дуже зручно втекти».

Можемо провести паралель із сучасним фольклором, коли циган зображається приви́дом: «Коли вкрав вже 10-й танк. Циган-привид»; «Циган-привид украв 12 танк»; «Циган, який сти́бзить 10 русскі́х танкі́в, отримає звання “Ромський привид”» (№ 8, 9, 10).

¹ Мандатор – службовець поміщицького або державного маітку, що виконував адміністративні та поліцейські функції.

Айнене, кучерявенькій

(№ 8, 9, 10) [22]

Ці меми є своєрідною алюзією на “привида Києва”. Адже ще в перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну в засобах масо-

вої інформації та соціальних мережах поширилися чутки про льотчика-привида, який здобув чимало перемог у небі над столицею. Припускаємо, що числа 10, 12 також не є випадковими. У приблизно той же час армія росії вдесьте (а згодом і удванадцять тощо) безуспішно атакувала село Чернобаївку Херсонської області. У сучасних фольклорних формах можливості й сила циганів часто гіперболізуються, а ворог (окупант) висміюється: «Нова загроза для окупантів – циган-привид» (№ 11). Такий стилістичний прийом є характерним для опису “чужого” загалом.

(№ 11) [22]

Як було зазначено вище, оцінка щодо потрактування мемів як фольклорних форм не є однозначною. Одним з аргументів науковців є їхня «недовговічність». Однак аналізуючи прецедентні тексти останніх років, ми зауважили, що в багатьох мемах можна виокремити певну сталу (повторювану) частину, формулу, та змінну, залежну від контексту. Сталим може бути як візуальний, так і вербальний субтекст. Для прикладу, зображення дівчини-циганки (№ 12), яка говорить: «Ми не з такої сім'ї, як другі...» (стала частина). Продовження фрази (змінна частина) відповідає контексту ситуації: «Ми танка вкрали» («Ми з “богатої”», «Ми з “вакцинованої”» тощо). Іронія – це ще один прийом, який використовують при описі іноетнічного персонажа.

Такі тексти не лише підкреслюють увагу до циганів як до іноетнічних персонажів, а й дають підставу говорити про варіативність і відтворюваність мемів.

(№ 12) [22]

Висновки. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що образ цигана є характерним як для традиційного, так і сучасного фольклору. І в класичних текстах, і в новітніх фольклорних формах він формується на основі поведінкових маркерів і сталих рис характеру ромів. Залишаючись константним, образ зазнає певних трансформаційних змін. Така пластичність виникає завдяки переосмисленню суспільством аксіологічних і оціночних орієнтирів. Зауважено, що відкинуті раніше на маргінес роми інтегруються в соціум, що певною мірою нівелює межу між “своїм” і “чужим”, розширюючи дихотомію “СВІЙ – ЧУЖИЙ” до тріади “СВІЙ – ІНАКШИЙ – ЧУЖИЙ”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти. *Етнографічний збірник*. Т. 6. Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. 370 с.
2. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т.1. *Етнографічний збірник*. Т. 12. Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1902. 215 с.
3. Грищенко І. Міжетнічні стосунки в українських народних казках. Київ: ЗАТ «Миронівська друкарня», 2009. 252 с.
4. Грищенко І. Фольклорні когнітивні патерни: міжетнічний полілог у народній прозі України: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.07. Київ, 2017. 447 с.
5. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и в соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов: Тип. Губ. Земства, 1895. 308 с.
6. Демедюк М. Національна специфіка української народної казки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. Львів, 2010. 20 с.
7. Івановська О.П., Івановський П.О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навчальний посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. 383 с.
8. Ковальова Г. Опозиція “свій – чужий” при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. 2009. Вип. 5. С. 84–91.
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 727 с.
10. Курочкін О. Карнавальні “цигани”: етнічний стереотип і обрядова маска. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 15. 2008. С. 255-269.
11. Курочкін О. “Циганщина” як структурний компонент традиційного весілля. *Матеріали до української етнології*. № 9 (12). 2010. С. 143-150.
12. Лихограй Р. Політична складова українського фольклору: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. Київ, 2016. 201 с.
13. Лінтур П. Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки. Ужгород: Карпати, 1969. 238 с.
14. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ: Український письменник, 2014. 360 с.
15. Народ скаже, як зав'яже. *Сільські вісті*. 2022. 12 липня. № 24 (19968). URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19968/Odin.php?n=51448> (дата звернення: 26.07.2022)
16. Під Каховкою роми вкрали в росіян танк. URL: https://24tv.ua/pid-kahovkoyu-ukrayinski-tsigani-vkrali-rosiyan-tank-mistsevi_n1881612 (дата звернення: 08.06.2022)
17. Рудченко И. *Народные южнорусские сказки*: в 2 вып. Выпуск 1. Киев : В тип. Е. Я. Федорова, 1870. 212 с.
18. Смола Л. Мем як інструмент інформаційної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2019. № 1(10). С. 91-95.
19. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Том III. Випуск 1 (Рабунок – Час). *Етнографічний збірник*. Т. 27. Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. 300 с.
20. Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 36. Літературно-критичні праці (1905-1906) / упорядкування та коментарі О. О. Білявської, А. В. Горещького*. Київ: видавництво «Наукова думка», 1982. С. 170 – 375.

21. Шума Л. Етнічний стереотип рома (цигана) в народних легендах. *Studia methodologica*. 2016. No. 43. С. 128-135.
22. Як вкрасти танк? Роми розповідають. URL: <https://romaua.org.ua/news/ukraine/1647270677877> (дата звернення: 24.06.2022)

REFERENCES

- Hnatiuk, V. (1899). Halytsko-ruski anekdoty [Galician-Russian anecdotes]. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. T. 6. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1902). Halytsko-ruski narodni lehendy [Galician-Russian folk legends]. T.1. *Etnohrafichnyi zbirnyk*. T. 12. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Hryshchenko, I. (2009). Mizhetnichni stosunki v ukrainskykh narodnykh kazkakh [Interethnic relations in Ukrainian folk tales]. Kyiv: ZAT «Myronivska drukarnia» [in Ukrainian].
- Hryshchenko, I. (2017). Folklorni kohnityvni paterny: mizhetnichnyi poliloh u narodnii prozi Ukrainy [Folklore cognitive patterns: interethnic polylogue in folk prose of Ukraine]: dys. ... d-ra. filol. nauk: 10.01.07. Kyiv [in Ukrainian].
- Grinchenko, B. D. (1895). Etnograficheskie materialy, sobrannyye v Chernigovskoy i i sosednih s ney guberniyah [Ethnographic materials collected in Chernihiv and neighboring provinces]. Vyipusk 1. Rasskazyi, skazki, predaniya, poslovitsyi, zagadki i pr. Chernigov: Tip. Gub. Zemstva [in Russian].
- Demediuk, M. (2010). Natsionalna spetsyfika ukrainskoi narodnoi kazky [National specificity of the Ukrainian folk tale]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07. Lviv [in Ukrainian].
- Ivanovska, O.P., Ivanovskiy, P.O. (2014). Zvychaieve pravo v Ukraini. Etnotvorchyi aspect: navchalnyi posibnyk [Customary law in Ukraine. Ethnocreative aspect: study guide]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Kovalova, H. (2009). Opozytsiia "svii – chuzhyi" pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii [The opposition "own – foreign" in the formation of national identity in the context of globalization]. *Naukovi zapysky. Seriia «Filosofia»*. 5, 84–91 [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2018). Dramatychnie buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien) [The dramatic human existence in Ukrainian folklore: conceptual forms of expression (the period of the First and Second World Wars)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (2008). Karnavalni "tsyhany": etnichnyi stereotyp i obriadova maska [Carnival "gypsies": ethnic stereotype and ritual mask]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Vol. 15, 255-269 [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (2010). "Tsyhanshchyna" yak strukturnyi komponent tradytsiinoho vesillia ["Tsyhanshchyna" as a structural component of a traditional wedding]. *Materialy do ukrainskoi etnologii*. 9 (12), 143-150 [in Ukrainian].
- Lykhohrai, R. (2016). Politychna skladova ukrainskoho folkloru [The political component of Ukrainian folklore]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07. Kyiv [in Ukrainian].
- Lintur, P. (1969). Dido-vsevido: Zakarpatski narodni kazky [Transcarpathian folk tales]. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
- Mushketyk, L. (2014). Personazhi ukrainskoi narodnoi kazky [Characters of the Ukrainian folk tale]. Kyiv: Ukrainyskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Narod skazhe, yak zaviazhe [The people will say as they will]. *Silski visti*. 2022. 12 lypnia. No. 24 (19968). URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19968/Odin.php?n=51448> (date of access: 26.07.2022) [in Ukrainian].
- Pid Kakhovkoiu romy vkraly v rosiian tank [Near Kakhovka, the Roma stole a tank from the Russians]. URL: https://24tv.ua/pid-kahovkoyu-ukrayinski-tsigani-vkrali-rosiyan-tank-mistsevi_n1881612 (date of access: 08.06.2022) [in Ukrainian].
- Rudchenko, I. (1870). Narodnyie yuzhnorusskie skazki [Folk South Russian fairy tales]: v 2 vyip. Vyipusk 1. Kiev: V tip. E. Ya. Fedorova [in Russian].
- Smola, L. (2019). Mem yak instrument informatsiynoi viiny [Meme as a tool of information warfare]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Psykhologhiia»*. 1(10), 91-95 [in Ukrainian].
- Franko, I. (1909). Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Russian folk paremiias]. Tom III. Vypusk 1 (Rabunok – Chas). *Etnohrafichnyi zbirnyk*. T. 27. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Franko, I. (1982). Do istorii ukrainskoho vertepu XVIII v [To the history of the Ukrainian "vertep" of the 18th century.]. *Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. Tom 36. Literaturno-krytychni pratsi (1905-1906) / uporiadkuvannia ta komentari O. O. Biliavskoi, A. V. Horetskoho*. Kyiv: vydavnytstvo «Naukova dumka», 170 – 375 [in Ukrainian].
- Shuma, L. (2016). Etnichnyi stereotyp roma (tsyhana) v narodnykh lehendakh [Ethnic stereotype of Roma (Gypsy) in folk legends]. *Studia methodologica*. No. 43. 128-135 [in Ukrainian].
- Yak vkrasty tank? Romy rozpovidaiut [How to steal a tank? Roma tell]. URL: <https://romaua.org.ua/news/ukraine/1647270677877> (date of access: 24. 06. 2022) [in Ukrainian].

YA. A. ZAKALSKA

Candidate of Philological Sciences,

Leading Specialist in Folkloristics,

Center of Folklore and Ethnography of Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

E-mail: yaryna.folk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6533-8016>

IMAGE OF THE GYPSY IN UKRAINIAN FOLKLORE: CONSTANTNESS VS PLASTICITY

The proposed article is devoted to the study of the image of a gypsy as one of the foreign ethnic characters in Ukrainian folklore. It is known that the study of the relations between the representatives of ethnic minorities develops in the system of the coordinates "OWN – OTHERS". Necessity to study such relationships is especially intensified in the periods of existential challenges, one of which is the war. The impetus for writing this article was a real fact that happened after Russian military aggression against Ukraine in February 2022, when ethnic Roma stole an enemy tank. The author of the article aims to investigate whether the image of the gypsy has been transformed in modern folklore, if compared with classical folklore texts. The study of the image of the gypsy in Ukrainian folklore has been the focus of attention of many scientists for a long time. The collections of the folklorists who recorded the texts in which the gypsy appears, are mentioned. The works, which highlighted the image of the gypsy in folklore, are analyzed. In addition to fairy-tale and non-tale prose, the image of the gypsy is also characteristic of ritual folklore, both calendar and family. The expediency of considering memes and «photo frogs in the coordinate system of folkloristics is substantiated. The features, that are characteristic of memes as the latest folklore creations, are indicated, and their main functions are also mentioned. It is confirmed that constant behavioral markers and character traits inherent to Roma remain basic for the formation of the image of the gypsy: villainy, cunning, tendency, etc. It is shown that the nomadic way of life formed a special attitude of the gypsies to the means of transportation (previously horses, now – "iron horses"), which is reflected in the folklore texts. It is noted that in modern folklore forms a certain transformation in the treatment of non-ethnic characters can be traced, which is a consequence of the reinterpretation of axiological guidelines, as well as those real events which take place in the society. So, we can talk about the slow change of the stereotypical ideas that were formed by the mythological tradition.

Key words: gypsy, folklore text, image, folklore form, behavioral marker.